

OBŘÁZKY NA SKLE MALOVANÉ VE SBÍRCE LIDOVÉHO UMĚNÍ ETNOGRAFICKÉHO ODDĚLENÍ NÁRODNÍHO MUZEA

ALENA VOŘÍŠKOVÁ

Abstract: The traditional reverse glass paintings collection of Ethnographic museum (Department of Ethnography, Czech National museum) is the largest and most diverse among such collections in the Czech republic. It contains circa 1900 items and includes production of various workshops located in glassmaking regions in the area of former Czechoslovakia and also some paintings from well-known workshops in Bavaria, Poland and Romania. Short history of reverse glass painting in European context is also presented. Since 1989, there was a number of exhibits and lectures both in Bohemia and other countries. A Symposium on reverse glass paintings takes place in Austrian Sandl every since 1990. Rediscovery of reverse glass paintings by contemporary artists is a very positive social and cultural phenomenon.

Key words: Reverse glass paintings – history of glass painting – stylistic, crafted and folk painting – production centers – contemporary glass painting – exhibits – lectures – symposiums

V zahradě Kinských v Praze na Smíchově zaujme empírová budova s honosným sloupovým vstupem. Je to budova Národopisného muzea, nazvaná Musaion, ve které je od roku 1902 uložena sbírka lidového umění – obrazy malované lidovými malíři, lidové plastiky vyřezávané ze dřeva, montáže v dutém skle, nebo sochy pod skleněným poklopem a svaté obrázky tištěné a malované na papíru. Nejpočetnější i nejvýznamnější část sbírky tvoří lidové malby na skle, malované na spodní stranu skleněné tabulky temperovými barvami. Národopisná sbírka těchto lidových obrázků, malovaných na skle, obsahuje cca 1900 kusů a představuje největší fond obrázků v naší republice. Podle dostupných informací o počtu podmaleb v evropských muzeích je naše sbírka stále tematicky nejbohatší a počtem největší.

Vývoj lidové malby na skle (někdy užívaný název „podmalby na skle“, převzatý z německého Hinterglasmalerei) zahrnuje na našem území období od konce 18. století do začátku století 20. V Čechách, na Moravě a na Slovensku byly v minulosti nejpočetnější a nejproduktivnější malířské dílny, proto se v našich muzeích, díky prozíravosti sběratelů soustředilo a zachovalo nejvíce lidových podmaleb na skle. Národopisné muzeum má, jako jediné muzeum na našem území, svůj sbírkový program a sběrný okruh, orientovaný nejen na národopisný materiál český, ale i na evropský a především slovanský.

Podle místa vzniku zahrnuje naše sbírka obrázků na skle především všechny dílenské produkce na území bývalého Československa, tj. všechny lokality, kde se obrázky malovaly. Muzeum má ve svých sbírkách celé soubory obrázků, na základě kterých je možné sledovat určité fáze vývoje malby na skle ve větším územním celku. Kromě těchto obrázků

je ve sbírce početná sbírka z pohraničních česko-hornorakouských dílen, jsou zde exempláře z polského Slezska, rumunského Sedmíhradska, obrázky a několik prací městských řemeslných dílen z Bavorska. Sbírkou obsahuje také různé zajímavosti a kuriozity, které vycházejí z techniky malby na skle. Především závěsné kapličky, sestavy obrázků s dřevěnou plastikou Ukřižovaného Krista. Také na skle malované Krucifixy, závěsné nebo stojící na stojánku. Společně zarámované dvojice či trojice obrázků na skle, ozdobné knoflíčky, ozdoby k lidovým krojům, jako jsou různá spínátka, obrázky na skle použité jako výzdobný prvek ke krojovým součástkám, např. na „puntu“ (vlože) k chodské šněrovačce. Hodinové ciferníky, nebo Boží požehnání.

Obrázky na skle byly poprvé veřejně vystaveny na Zemské jubilejní výstavě v r. 1891 v interiéru tzv. České chalupy, v dřevěném roubeném stavení charakteru selského hospodářství. Po skončení výstavy byly exponáty uloženy v nově postavené budově Zemského muzea království českého na Václavském náměstí, kde vytvořily základ národopisné expozice v tzv. „selské síni“. Profesor Koula, autor expozice, nashromáždil po dobu působení v Zemském muzeu cenou sbírku lidového umění a mezi tím i obrázky na skle.¹ Na Národopisné výstavě československé v roce 1895 (NVČ) byla postavena vesnice pod názvem „Výstavní dědina československá“ s charakteristickými stavbami z různých krajů, kostelem a staveními rozloženými kolem návsi s vybavenými interiéry. Ve výstavním pavilonu byly ukázky řemesel a předmětů vztahujících se k životu na venkově. Nechyběly ani obrázky na skle.² Některé exponáty lidového umění, pokud se je podařilo získat darem nebo zakoupit, zůstaly v Praze a staly se základem sbírek Národopisného muzea

¹ Drahomíra STRÁNSKÁ, Národopisné oddělení Národního muzea 1818–1948, in: *Národní muzeum 1818–1948*, Praha 1949, s. 7–10, 14, 11, 13.

² Drahomíra STRÁNSKÁ, Národopisné oddělení Národního muzea 1818–1948, in: *Národní muzeum 1818–1948*, Praha 1949, s. 7–10, 14, 11, 13.

1. Venkovní závěsná boží muka se stříškou, malovanými obrázky na skle, Ježíš dítě a Jan Křtitel s dřevorezbou ukřižovaného Krista a adorující andílci. Práce lidového malíře obrázků na skle a řezbáře, Kvilda, Šumava. 1. čtvrtina 19. století

H4-19198 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková
Restaurováno – František Wišnievski

československého, spravovaného Národopisnou společností. Národopisné sbírky byly po NVČ nejprve vystaveny v expozici v paláci Sylva-Taroucca na Příkopě a tam veřejnosti zpřístupněny od května roku 1896. Ve třetím vydání „Průvodce po Národopisném muzeu Československém“, vydaném v roce 1899, je na str. 14 uvedeno, že v síni I. ve srovnávacím oddělení slovanském „...Nad skupinou nástrojů umístěna jest řada obrázků na skle z rakvické osady.“ V síni II. na str. 19. je uvedeno: „...Řada na skle malovaných a po stěnách rozvěšených obrázků vhodně doplňuje známý ráz venkovských příbytků...“³ V roce 1902 bylo muzeum definitivně přestěhováno do Letohrádku Kinských na Smíchově a nová expozice byla slavnostně otevřena v květnu 1903.⁴ V roce 1922 byly sbírky Národopisného muzea převedeny do zemského majetku a sloučeny s národopisnými sbírkami Zemského muzea království českého. Před sloučením sbírkových fondů probíhaly obě expozice současně, starší v Zemském muzeu a mladší expozice, vytvořená ze sběrů

2. Sv. Jan Nepomucký a P. Maria, obrázky malované na skle na zrcadlovém pozadí, dřevorezba ukřižovaného Krista a P. Marie bolestné pod křížem.

Jižní Čechy, začátek 19. století

H4-70510 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

na NVČ, v Paláci Sylva-Taroucca a od roku 1903 v Kinského zahradě. Od roku 1922 se rozvíjely společně pod hlavičkou národopisného oddělení Národního muzea v Letohrádku Kinských, kam byly přeneseny národopisné sbírky z hlavní budovy Národního muzea v počtu 3468 kusů sbírek, z toho cca 30 obrázků. Společnost národopisného muzea předala do společného majetku cca 22.500 národopisných předmětů z toho cca 100 obrázků na skle. Na některých jsou ještě zachovány štítky z NVČ 1895.⁵

Sbírka obrázků na skle byla v muzeu shromažďována od konce 19. století, tj. ze sběrů na NVČ, potom převážně z darů, později koupí od soukromníků a starožitníků a v malé míře i sběrem v terénu, který ve 30. letech 20. století organizovala tehdejší ředitelka Národopisného muzea doc. Dr. Drahomíra Stránská na Slovensku a v jižních Čechách v okolí Kaplice i jinde. Část kolekce byla získána z pozůstalosti významných kulturních osobností jako početná sbírka dr. Karla Uzla, lékaře z Mělníka (102 obrázků), malířky Zdenky Braunerové (23 obrázků), malíře Karla Svolinského (13 obrázků), Jiřiny Čarkové (30 obrázků) a dalších drobných sběratelů, dále převodem z jiných muzeí, jejichž sběrný program nebyl orientován na sběr českého a evropského národopisu.

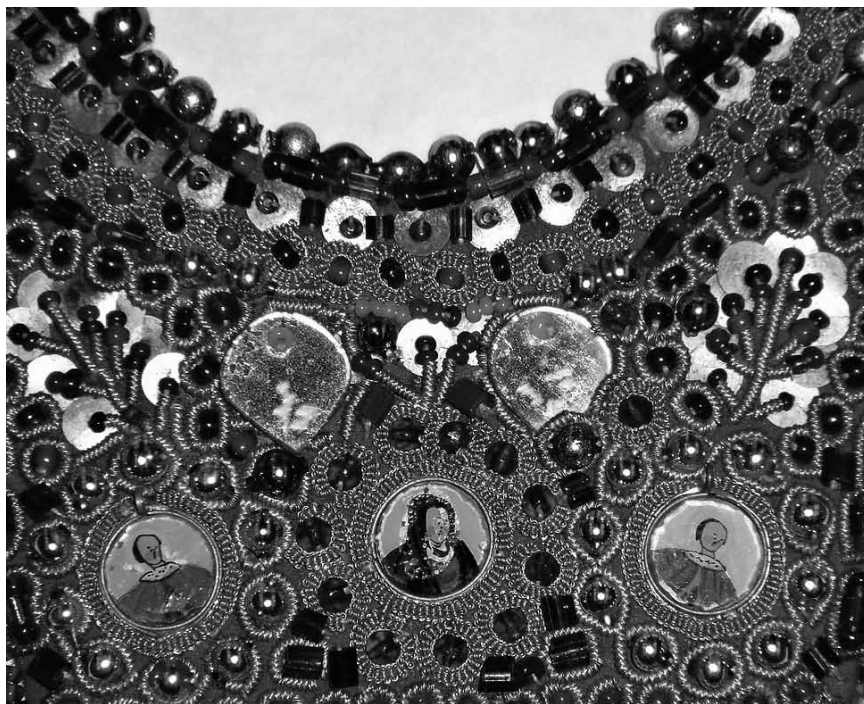
V roce 1943 byly do sbírek Národopisného muzea převedeny nejstarší sběry národopisných předmětů z Náprstkova muzea (nejstarší zapsaný předmět v r. 1877 byl čepeček), mezi nimi i sbírka obrázků na skle (26 obrázků). V padesátých letech do sbírky přibýlo několik podmaleb ze zrušených venkovských muzeí a místních památníků.⁶ Z Uměleckopřemyslového muzea byla v letech 1950 a 1951 převedena sbírka lidových podmaleb (111 obrázků) a v jejich sbírkách

³ Průvodce po Národopisném muzeu Československém 1899 III. vydání doplněné podle změněné původní instalace s vystavenou sbírkou lužických Srbů a o další slovanské země. Vystavené obrázky malované na skle z radlické osady–Lužice, str. 14.

⁴ Drahomíra STRÁNSKÁ, Národopisné oddělení Národního muzea 1818–1948, in: *Národní muzeum 1818–1948*, Praha 1949, s. 11.

⁵ Drahomíra STRÁNSKÁ, Národopisné oddělení Národního muzea 1818–1948, in: *Národní muzeum 1818–1948*, Praha 1949, s. 13

⁶ Drahomíra STRÁNSKÁ, Národopisné oddělení Národního muzea 1818–1948, in: *Národní muzeum 1818–1948*, Praha 1949, s. 1.

3. "Punt"-vločka do ženského živůtku a detail všivky s miniaturními obrázky světců malovanými na skle. Tuhá papírová lepenka potažená kousky červeného hedvábí a kretonu. Horní okraj pošíť skleněnými a foukanými korálky, bullionem a do vzoru všity 3 malé kulaté, miniaturní obrázky malované na skle s hlavičkami světců. Západní Čechy, Chodsko, Poběžovice. d-35 cm, š-15 cm. H4-40392 Etnografické oddělení NM, foto Monika Tauberová

zůstala pouze slohová malba na skle ze 17. a 18. století.⁷ Od 60tých až do začátku 90tých let minulého století muzeum získalo větší část sbírky nákupem ze státních obchodů Klenoty, Starožitnosti, Artie a z Dřevozpracujícího podniku. Začátkem šedesátých let, když byla ustanovená Komise ministerstva kultury ČSR pro zabránění nežádoucího vývozu kulturních hodnot do zahraničí, se její členkou stala vedoucí národopisného oddělení PhDr. Alena Plessingerová, CSc. Její zásluhou a dostatkem finančních prostředků se muzejní sbírka obrázků na skle mnohonásobně zvětšila asi o 700 podmaleb. Touto formou akviziční činností se pro muzeum zachránilo mnoho naprosto unikátních etnografik před vývozem do zahraničí. Po roce 1989 se na trhu podmalby na skle téměř nevyskytují.

V 70.–80. letech 20. století obohatilo sbírku obrázků na skle několik podmaleb současných malířů, kteří se malbě na skle věnovali a věnují ve volném čase. Tito malíři se pokoušejí navázat na tradici, čerpají a inspiroují se lidovou malbou s větším či menším úspěchem. Celá sbírka lidových podmaleb na skle je zpracována v evidenci 1. a 2. stupně. V 70tých letech byla provedena fotodokumentace celé sbírky podmaleb černobílou fotografií. Fotokartotéka byla rozříděna do třech skupin, podle inventárních čísel, podle výrobních středisek a dílen i podle ikonografie. V 90. letech byla už možnost využít digitálního záznamu fotografie a ty jsou vloženy ke katalogizační kartě zpracované v programu BACH. Část sbírky obrázků na skle byla zrestaurována a konzervátorsky ošetřena. V roce 2000 byla sbírka přestěhována do nových, moderně vybavených depozitářů a tam seřazena do třech

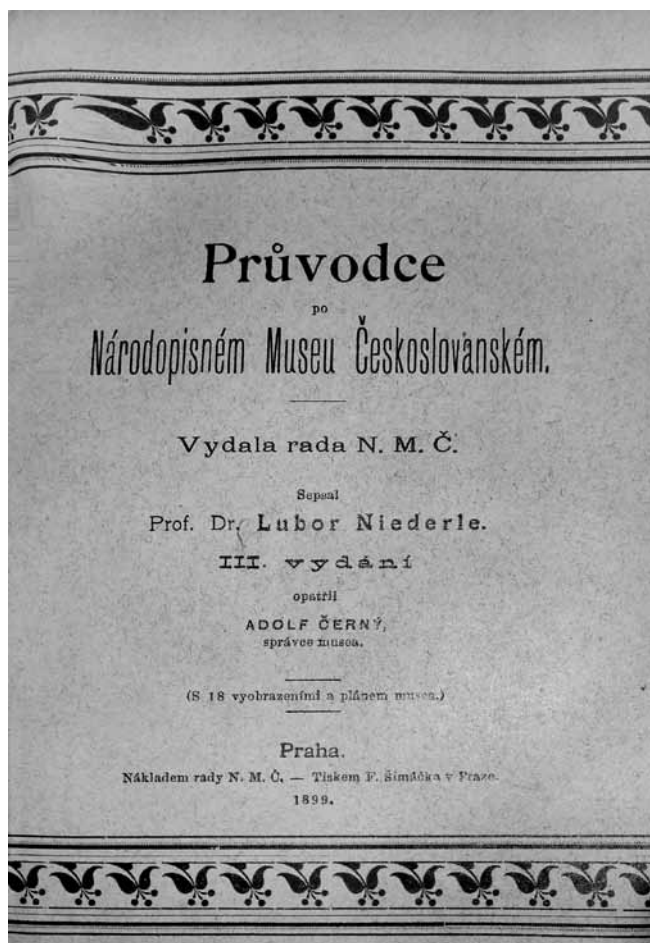
4. Prásky na Domažlicku, instalace obrázků na skle ve zvykoslovném oddělu na Národopisné výstavě Československé v roce 1895. Po skončení výstavy se obrázky staly základem sbírky lidových podmaleb na skle Národopisného muzea Československého

HM4-OA, Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

sálů, podle dílenské produkce české, moravské a slovenské a ostatní obrázky vyrobené mimo naše území.

Vývoj malby na skle historicky prošel od slohové malby až po čistě lidový projev. Obrázky na skle využívají techniku malby na skle temperovými barvami „za studena“, která se vedle techniky emailových zatavovaných barev „za tepla“ dostala z Itálie do téměř celé Evropy, Francie, Španělska,

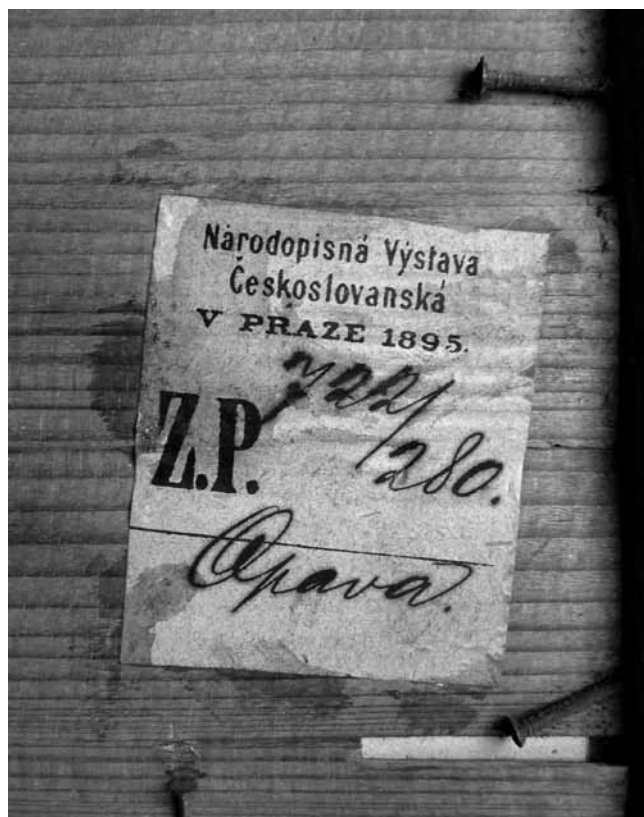
⁷ Soupis převedených předmětů z UPM, mezi nimi i podmalby je uložený v dokumentaci v etnografickém oddělení NM a přečíslovány.

5. Titulní list, III. vydání „Průvodce po Národopisném Museu Českoslovanském“, Praha 1899, sídlícím do roku 1902 v Paláci Sylva-Tarucca na Příkopěch
foto Alena Voříšková

Švýcarska, Anglie, Nizozemska, Tyrol, Německa, Čech, Slezska, Slovenska, Polska, rumunského Sedmihradska, Banátu, kde se usadili přistěhovalci z Alsaska. Mimo Evropu potom obchodními a misijními cestami do Číny, Indie, Afriky a do zámoří.

Itálie jako centrum sklářské produkce využívala malbu na skle na různé druhy sklářských výrobků a mezi jinými i malbu na skleněné tabule. Renesanční Benátky byly v 16. století centrem sklářského umění a zde také malba na spodní stranu skleněné tabulky dosáhla největšího rozkvětu. Tato technika malby se uplatňovala nejprve v uměleckém řemesle. Malé malované tabulky se vkládaly jako ozdoba do renesančního nábytku pro šlechtické a klášterní interiéry, relikviáře, či přenosné oltáře. Nejznámější byly sklárny na ostrově Murano, mimo jiné s produkcí různých malovaných skleněných desek a skleněných malovaných medailonů. Vznikaly různé malířské školy, které produkovaly obrázky menších formátů a ty ve svém výsledku dělaly dojem vzácných emailů. Na obrázcích byly převážně zobrazovány scény ze života Krista. Předlohou se jim např. stala slavná Pieta Giovanni Belliniho a Snímání z Kříže Rafaela Santi. Díla dalších slavných malířů 16. a 17. století se staly předlohami pro mědiryty, které sloužily jako podkladové rysy pro malbu na skle. Slohová malba na skle v 17. a 18. století se orientovala více na světskou tematiku a z oblasti Benátek se šířila po Evropě všemi směry. V průběhu 18. a 19. století dochází k odklonu

6. Sv. Florián, obrázek na skle vystavený na NVČ 1895 a detail etikety o zápisu předmětu do evidence sběru na výstavu „Národopisná Výstava Českoslovanská v Praze 1895, Z.P. 700/280, Opava“ Severní Morava, dílna malíře zalomených obočí, 2. třetina 19. století
H4-4781 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

7. Klanění Tří Král, obrázek malovaný na skle. Severočeská sklářská oblast, Nový Bor, Vincent Janke, začátek 19. H4-104695 Zakoupen ve Starožitnostech v r. 1985 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

témat od světské k náboženské tématice a tím i ke zlidovění malby na skle. Styl lidové malby na skle se rozšířil na Sicilii, v oblasti Neapole a na ostrově Procida. Nejoblíbenějšími světci v této oblasti byli díky velkým poutím sv. Filomena, patronka rybářů a námořníků, sv. Rosálie jako patronka Palerma a anděl ochránce Tobiaš.

Ve **Francii** se na přelomu 18. a 19. století výroba obrázků rozdělila na dva proudy. Jeden směr, slohová malba na skle, se omezovala na krajinomalbu, nebo na reprodukce známých dobových malířů, např. Françoise Bouchera, Paola Veronese a dalších. Oblíbené byly žánrové obrázky, portréty a jiné. Téma se podřizovalo především přání šlechty a měšťanstva, kteří si kopiemi slavných obrazů krásili svá sídla. Silnější lidový proud se lokalizoval do oblasti **Alsaska a Lotrinska a Černého lesa** s hlavními centry v okolí Colmaru, kde malba na skle vrcholila v polovině 19. století. Kromě Colmaru bylo v oblasti více dílen, např. ve Villé, Molsheimu, Mulhouse. Zvláštností zdobených zdejších obrázků je rostlinný dekor a malované drapérie. Zde působil koncem 18. století malíř hodinových ciferníků Lorenc Winterhalter z Röhrenbachu v Černém lese. Během jeho pobytu v Colmaru došlo k širokému přiblížení dílen z obou oblastí. Rodina Winterhalterů zde měla dílnu ještě v letech 1822–1840, jejich práce jsou více slohové než lidové. V Černém lese nastalo rychlé rozšíření malby na skle díky podomnímu obchodu a vandrovníkové povinnosti v rámci cechu. Od 18. století se v malířských městských dílnách rozšířila vedle zobrazová-

8. Panna Maria Pomocná, obrázek malovaný na skle. Chebsko, 3. čtvrtina 19. století H4-79321 Zakoupen ve Starožitnostech v r. 1968 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

ní světců obliba žánrových obrázků moralizujících scén. Navíc dovolila také chrlit portréty významných dobových osobností např. portrét prince Evžena Savojského, Eugène de Beauharnais, papežů a jiné. Francouzský vliv je zřejmý v jemném biedermeierovském vyprávěčském stylu. Pro toto prostředí je typické alegorické zobrazení ženských postav jaro, léto, podzim, zima, portréty žen a mužů v krojích např. hlavu muže v turbanu, Angličanky, Holanďanky, venkovanů. Mnohé scény jsou vmalovány do oválného nebo kruhového medailonu a zobrazené postavy jsou oblečené do dobových nebo historizujících oděvů. Tyto obrazy patřily k nástěnné výzdobě měšťanských a venkovských domů.⁸

V **Anglii** se skleněné obrázky po roce 1800 odlišovaly od evropských technikou i tématy. Pro ně je typické přímé přenášení grafických předloh na sklo a posléze vymalování. Tento postup je svým způsobem technikou kolorovaného obtisku. Pevládala témata alegorií klasického okruhu, např. Pomona a Flora a alegorie z antického světa. Častěji také soudobé připomínky vítězství jako bylo zobrazení Wellingtona a Blüchera.⁹

Ve **Španělsku** od 18. století byl přístav Cadiz významným místem exportu lidových uměleckých řemesel, mezi nimi i obrázků ze střední Evropy a to obzvláště z bavorských a severočeských sklářských dílen. Obrázky na skle jsou uváděny v obchodním rejstříku. Touto cestou se výrobky dostávaly až do zámorí. Kolem roku 1780 ve Španělsku začala vlastní produkce a náboženský kult v silně katolické zemi určoval také tematiku.¹⁰

⁸ León KIEFFER, *La peinture sur verre en Alsace aux XVIII et XIXe siècles dans le contexte européen*, Strasbourg 1972.

⁹ Katalog výstavy *Podmalby na skle z Evropy Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta* v Lobkovickém paláci, Goethe-institut, Praha 1991.

¹⁰ Katalog výstavy *Podmalby na skle z Evropy Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta* v Lobkovickém paláci, Goethe-institut, Praha 1991.

9. Panna Maria Zellská, obrázek malovaný na skle, dílna šípkových růží a tulipánů Morava, konec 18. století H4-71027 Zakoupen ve Starožitnostech v r. 1965 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

V druhé polovině 18. století nalezla technika malby na skle za studena široké uplatnění a v plné síle se nejdříve objevila v německých řemeslných dílnách a postupně přešla v lidovou produkci. Vztah mezi malbou řemeslnou a lidovou je především v technice malby. Prostorové tvary se zplošťují, výrazně se konturují postavy, upouští se od detailů, figury jsou strnulé, statické, pohyb je nahrazen gestem, barvy jsou syté, nelomené, patrná je i špatná perspektiva a prázdné plochy se vyplňují květinovým dekorem.

V **Německu** malba na skle 18. století nesla znaky profesionální řemeslné malby na skle, zvolna navazující na slohovou malbu provozovanou talentovanými malíři, kteří svá díla dovedli přizpůsobit dobovým požadavkům. V městských dílnách byly kopírovány obrazy slavných a oblíbených malířů, malovali se portréty slavných osobností, romantické krajiny, galantní scény nebo zátiší. Vrcholnou dobou *cechovní řemeslné malby* na skle v Německu byl konec 18. století v dílnách v Augsburgu, Oberammergau, Murnau, Seehausenu. Tato místa byla hlavními centry řemeslné malby na spodní stranu skla.¹¹ **Augsburg** se proslavil četnými malířskými dílnami již koncem 17. století. V začátcích má zde spíše charakter slohové malby, která ve svém vývoji prochází z individuálního barokního a rokokového projevu malby

10. Nový depozitář podmaleb na skle vybudovaný v roce 2000

Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

v precizním elegantním provedení, k řemeslnému stylu, tj. k obrázkům jednodušším, levnějším, sloužícím jako tržní zboží. V těchto malířských cechovních dílnách hojně využívali jako předlohy dobové mědirytiny, zobrazující soudobý život lidí v 18. století. Světce oblékají do dvorských krojů a stylizují do barokní elegance, např. Kristus jako pastýř. Odtud je už krok k lidovému obrázku lišícím se od dřívější malby obsahem a pestrostí. Export obrázků dovážených z augsburských dílen inspiroval malbu v sklářských hutích v severních Čechách.¹²

Centra hornobavorské malby byla soustředěna kolem jezera Staffelsee s trhem v Murnau, vesnicí Seehausen a blízkým Oberammergau. V **Murnau** se začalo malovat v 18. století podle augsburského vzoru. Teprve po zániku augsburských dílen v první čtvrtině 19. století začala sériová produkce v organizovaných malířských domácích dílnách. Znamé byly dílny malíře Nodera a Gege v Murnau a Andrease Langy zakladatele domácího průmyslu v Oberammergau, který se učil malovat v Augsburgu.

Začátkem 19. století malíři zcela opouštějí augsburský vzor a začínají více tvořit na úrovni lidového malířství. To ve formě obrazu znamenalo zkratkovitou malbu kontur, užívání květinových dekoračních prvků ve volném prostoru a zřeknutí se vymalovávaných příkras. Charakteristické jsou medailonky orámované květy a malovanými dřevěnými rámečky.¹³

Nejnámější dílna v oblasti východního Bavorska se nacházela v **Raimundsreutu** poblíž hutě Schönstein, která dodávala tabulové sklo. První zde působící malíř byl Tobias Peterhanzl, vedený v živnostenském soupise jako malíř obrázků. Východobavorští malíři zobrazovali často postavy v kartuších zkratkovitě, bez perspektivy a proporcí, blízko primitivnímu umění. Typická je zde produkce drobných obrázků zrcadlových a kartušových. Zdejší malíři ovlivnili tvorbu v šumavské obci Kvilda.¹⁴ Velmi produktivní dílny byly ve známém poutním místě **Neukirchen beim Heili-**

¹¹ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereim in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München 1936.

¹² Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereim in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München, 1936.

¹³ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereim in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München 1936.

¹⁴ Hinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereim in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München 1936.

11. Protějšky obrázků malovaných na skle, P. Maria bolestná a Kristus zarámované v malovaném rámu, typickém pro tyto dílny Bavorsko, Seehausen nebo Oberammergau, začátek 19. století, H4-102074-75 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

gen Blut, v blízkosti českých hranic v Bavorském lese, kde je uctívána česká Madona Loučimská. V obci se rozvinula výroba a obchod drobných poutních předmětů, růženců, agnůstek, sošek P. Marie a mimo jiné také malířské dílny obrázků na skle. Ve druhé polovině 18. století zde existovaly městské malířské řemeslné dílny, jejichž práce vycházely ze stylu pozdně barokní malby. Působily zde malířské dílny Wittmannů a Stoibrů, které reprezentují městskou cechovní malbu, související se slohovou tradicí malby. Stoupající zájem o podmalby wittmannského stylu malby převzali i jiní tvůrci v okolí. Na začátku 19. století je již známa tzv. „neukirchenská škola“.¹⁵ Naše muzejní sbírka obrázků na skle obsahuje pouze několik ukázek (cca 30) ze zmíněných oblastí jižního Německa, horního Bavorska, východního Bavorska a Bavorského lesa.

Na českém území se nejstarší malířské dílny nacházely v oblasti severních Čech kolem České Lípy a v pásmu Jizerských hor, Jeseníku a dále navazovaly na sousední Slezsko a Kladsko. Největšího rozkvětu zde dosáhla výroba malovaných obrázků na skle v druhé polovině 18. a začátkem 19. století kdy se řada hutí a skláren zavírala pro malou výnosnost v důsledku odbytové krize. Obrázky začali malovat samotní skláři současně s jinými sklářskými výrobky. V novém prostředí se styl malby zcela změnil, dostal jiný, čistě lidový charakter. **Severočeská malba na skle** se stala v době

sklářské krize na konci 18. století východiskem pro vznik a rozšíření malby obrázků a tím zajistila sklářským dělníkům jistý zdroj obživy. Rozvoj techniky malby na skle je spojen především s tradicí sklářství a zušlechťování skla v tomto regionu. Od konce 18. století se zhotovovaly kromě malovaných obrázků také tzv. sklářské obrázky s výbrusy na jejichž výrobě se podílelo i několik sklářských profesí, rytci, kuliči, pozlacovači, matovači, zrcadláři. Prvními malíři podmaleb na skle byli profesionální sklářští dělníci, řezači skla, brusiči a malíři specializovaní na zušlechťování dutého skla. Vznik výroby obrázků na skle má tedy přímou vazbu na brusičské dílny a na malírny, které fungovaly ve sklárnách a odkud malíři evidentně odebírali polotovary s rytými nebo leptanými kartušemi. Ryté kartuše byly zhotovovány podle vzorů daných předloh, které si skláři předávali nebo navzájem půjčovali. Nakonec malíři vmalovávali do kartuší postavy světců nebo různé výjevy z jejich života. Obrázky splňovaly požadavek doby, kdy ohlas rokokového uměleckého stylu pronikl i do lidového venkovského vkusu výzdoby obydlí. Začátkem 19. století začíná perioda domácího řemesla a malování obrázků převzaly malé, řemeslné rodinné dílny, které trvaly až do konce století. V oblasti severních a severovýchodních Čechách to byly dílny ve Skalici, Okrouhlé, Oldřichově, Práchni, Sloupu, Novém Boru, České Kamenici a na severovýchodě v Polevsku, Falknově.¹⁶

¹⁵ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalerei in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München, Neuer Filser-Verlag, 1936. Raimund SCHUSTER, *Hinterglasbilder der Neukirchener Schule. Volkskunst im Bayerischen Wald*, Grafenau, 1970.

¹⁶ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalerei in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München 1936. A. Zinke, *Über Langenauer Glasmalerei*, in: Mitteilungen des Böhmisches Excursionsclubs, Böhmische Leipe, 1884. Zinke vzpomíná v článku z roku 1884 na výrobu obrázků na skle ve Skalici u České Lípy v polovině 19. století, „... že obrázky vyrábějí ve Skalici (Langenau). Ano milí čtenáři Langenau bylo v této malbě kdysi významné, u jednotlivých malířů

12. Sv. Jiří, obrázek malovaný na skle, produkce dílny z okruhu tzv. „neukirchenské školy“ Bavorsko, Neukirchen beim heiligen Blut, 1. polovina 19. století
H4-49104 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

Sklářská krize zasáhla nejcitelněji severočeskou sklářskou oblast. Některé sklárny se uzavíraly, zanikaly nebo se přemísťovaly jinam a s tím došlo i k migraci sklářů různých profesí. Například malíři a skláři z krkonošské Rokytnice nad Jizerou putovali za prací do jihočeských a hornorakouských skláren. Kolem roku 1774 do oblasti Nových Hradů, kde se v obci **Pohoří** (Buchers) usadili dva bratři Grossmannové a zavedli zde malbu na skle. Ze severu přišli další malíři Wenzel Pohl, Stefan Ulrich. V obecní kronice z roku 1777 je zaznamenáno nové domácí zaměstnání a to krášlení dutého skla, jemuž usedlíky učí severočeští malíři. Se zvyšujícím se zájmem o obrázky se rozvinula domácí výroba i v jiných obcích, v Hojné Vodě, Dobré Vodě a dalších méně známých dílnách. Malbě se věnovaly celé rodiny a záhy vznikala střediska a specializované dílny a manufaktury, které se alespoň v začátcích objevovaly v blízkosti hutí a skláren. Koncem 19. století v Pohoří pracoval poslední malíř A.

Mesner a zaměstnával 12 lidí. Kolem poloviny 19. století jihočeský charakter malby obrázků dosáhl největšího rozkvětu a tzv. „jihočeská škola“ neopouští svůj malířský styl až do konce století. Zdejší způsob malby silně ovlivnil tvorbu v nedalekém Sandlu, takže obrázky jsou od sebe těžko rozpoznatelné, v které dílně byly namalovány. Pastelové ladění obrázku je připisováno pohořské malbě a obrázky sytějších barev sandlovskému stylu.¹⁷

V hornorakouské obci **Sandlu** v trojmezí Bavorsko, Čechy, Rakousko, dosáhla lidová malba na skle vrcholu a stala se pojmem. První malíř Franz Pautsch přišel s dalšími malíři v roce 1805 do Sandlu z Pohoří v Čechách. Tím byl dán počátek datování malby v Sandlu. Hlavním nositelem tohoto řemesla byla rodina Thumayerů, která zhotovovala obrázky na skle po tři generace. Poslední Bernard Thumayer v roce 1890 zaměstnával tři podomní obchodníky a maloval až do své smrti v roce 1940. V době největšího rozkvětu v polovině 19. století zde působilo až 20 podomních obchodníků, kteří každé 3–4 týdny přicházeli naplnit krosnu 50–80ti obrázky. V Sandlu a okolí existovalo cca 20 nejznámějších dílen, jejichž produkce během 12 let dosahovala asi 385 tisíc obrázků. Hlavním tématem byly náboženské motivy, postavy svatých, biblické scény apod. V době posledních malířů tvorbu zastínil ruční malbu na sklo levnější barvotisk a téměř všechny známé malířské dílny zanikaly. Nejvíce obrázků v naší sbírce je z oblasti Pohoří-Sandl a vytváří téměř ucelený obraz o vývoji zdejší malby, ale také o bohatosti témat.¹⁸ Nejznámější a nejproduktivnější dílna v jihozápadních Čechách, kromě Pohoří v jižních Čechách, byla dílna v **Kvidě** na Šumavě, kam koncem 18. století přišli malíři z Raimundsreutu a zavedli malbu inspirovanou stylem raimundsreutského malířství. Téměř celé 19. století zde existovala rodinná dílna Johanna Verderbera. Ve své dílně dělbu práce zaměstnával kromě své rodiny řadu šumavských malířů z okolí. Po požáru v roce 1881 dílna zaniká.

V jihozápadních Čechách po roce 1800 se v okolí Železné Rudy, Volar, Všerub, Nýrska a Domažlic rozvinula varianta obrazového vyjádření, založená na technice rytí do zlaté nebo stříbrné folie, tzv. technika *egломisee*. Obrázky byly zhotovovány různými amatéry z řad celníků, lesníků, někteří podepisovali svá díla plnými jmény např. „*Von Johann Kindermann in Wallern 1820*“, Josef Fink Všeruby, nebo I Schmidt.¹⁹ Dílny na Domažlicku převážně vyráběly pestře malované obrázky, většinou na bílém pozadí s vyobrazením v barevné kartuši s rokají a květy.

V západních Čechách v oblasti **Chabska** (Habartov, Květná) je nejznámější malba s využitím různých odstínů

byly obytné místnosti často přeplněny takovými (podomními) obchodníky, známými kramáři z Krajiny a Korutan v jejich národních krojích v počtu 10–20ti, aby na své krosně tyto obrázky roznášeli po světě... Ještě v 50tých letech (19. stol.) obchodníci přicházeli, ale už jednotlivě. Když ale všude byly postaveny železnice, vymizeli také u malířů v Langenau ti lidé a kramáři si obstarávali zboží po železnici. Tyto obrázky šly a ještě jdou, i když už ne v takovém množství do Belgie, na Moravu, Rakouska, Korutan, Krajiny, Chorvatska, Haliče, Bukoviny... V Skalici byly tři firmy Staritz, Schwalb a Mosig. Od posledního Mosiga (mého dědečka) dceru Terezu, moji matku, jež byla v této výrobě tak vycvičena, že mladý pár vedle níťarství, které můj otec dosud provozuje, ještě pěstoval doma řemeslo malby na skle a díky Bohu a oběma činnostmi to k něčemu přivedli. Bohužel tato malba obrázků v Langenau se blíží k vymření neb všechny tři firmy neměly potomků, kteří by obchod mohli provozovat neb jejich děti se věnovali jiným činnostem... Když tabulové sklo přišlo z hutě, řezal je malíř na různé velikosti obrázků. Rozdělával je různým pracovníkům. Obrázky jsou různých druhů: normální – vymalované, zlacený brus, se zrcadlem a bez kuglu (řezu) – broušené, zrcadlově broušené a gekuglt, s kuglem Podle obou vlastností se řídily ceny. Vymalované obrázky nejlevnější druh...“

¹⁷ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereien in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München 1936. Katalog výstavy *Podmalby na skle z Evropy Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta* v Lobkovickém paláci, Goethe-institut, Praha 1991.

¹⁸ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereien in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München 1936.

¹⁹ Heinrich BUCHNER, *Hinterglasmalereien in der Böhmerwaldlandschaft und in Süd Bayern*, München, 1936. Katalog výstavy *Podmalby na skle z Evropy Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta* v Lobkovickém paláci, Goethe-institut, Praha 1991. Josef VYDRA, *Die Hinterglasmalerei*, Prag 1957.

13. Panna Maria Immaculata, signovaný a datovaný obrázek na skle „Von Johann Kindermann Wallern 1820“ nebo 1890. Šumava, Volary

Signovaný obrázek pracovaný technikou rytí do stříbrné a zlaté folie.

H4-70038 Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

šedé barvy, tzv. grisaille. Někdy jsou obličejové doplňeny světlou barvou, nebo v rozích vnitřního rámování je pro ornament použito eglomisé. Lidové obrázky malované na skle v jihozápadních Čechách a jednotlivá malířská centra jsou v naší sbírce dostatečně zastoupena.

Podobný vývoj malby na skle probíhal ve Slezsku a na Moravě. První **slezský** styl podmaleb na skle se vyvinul z pozdní barokní malby, kterou se inspirovali provinčních malířů českého Slezska, Moravy a Kladska. Ve třetí třetině 18. století se v západním Slezsku lidová malba vyhranila do několika malířských stylů, např. „mistr bílých tváří“ a vzácná skupina nazývaná „staré české Slezsko“. Obrázky jsou malovány na kvalitním skle, převládá rumělka a měkce modelované květy na pozadí. Mladší „vitražová“ skupina z okolí Javorníku má výrazné černé kontury. Pozdější sériová výroba si zachovává barevné ladění západoslezské školy, jako jsou obrázky se snítkou karafiátu. Ve východním Slezsku okruh malby Frýdecka a Těšínska má pastelový kolorit a neobvyklá témata. Dílny pracovaly do 70. let 19. století, některé až do 1. světové války.²⁰

Na **Moravě** se vytvořilo mnoho malířských center, ale většinou se nedají přesně lokalizovat. V centru Moravy působí v poslední čtvrtině 18. století malíři produkující již zcela lidové obrázky s dekorem „planých růží a tulipánů“

a malíři „černých kontur“. Významným střediskem od konce 18. století byly jihomoravské Ždánice a jeho okolí, tzv. „jihomoravská škola“. Četné malířské dílny v jižní i v severní části Moravy se od sebe liší různými odlišnými rukopisnými znaky v malbě obličejů. Skupina moravských obrázků se zrcadlovým pozadím se od severočeských zcela odlišují tím, že autoři nepoužívali výzdobných sklářských technik kromě amalgamování. Charakter malby odpovídá spíše ždánickému stylu malby.²¹

Sklářští dělníci, kteří ovládali techniku malby na skle, byli prvními tvůrci raných lidových obrázků malovaných na skle. Ve sklárnách byl dostatek zásob nekvalitního tabulového skla, které se ještě koncem 18. století vyrábělo tzv. rovnáním z píšťaly. Nejstarší obrázky mají nerovný až profilovaný povrch. Prostřednictvím trhů a poutí byly obrázky rozšířeny do lidového prostředí a staly se součástí venkovského interiéru zejména koncem 18. a v 19. století. Postupně od 70. let 19. století dochází k útlumu produkce a sériová výroba obrázků na přelomu století zaniká.

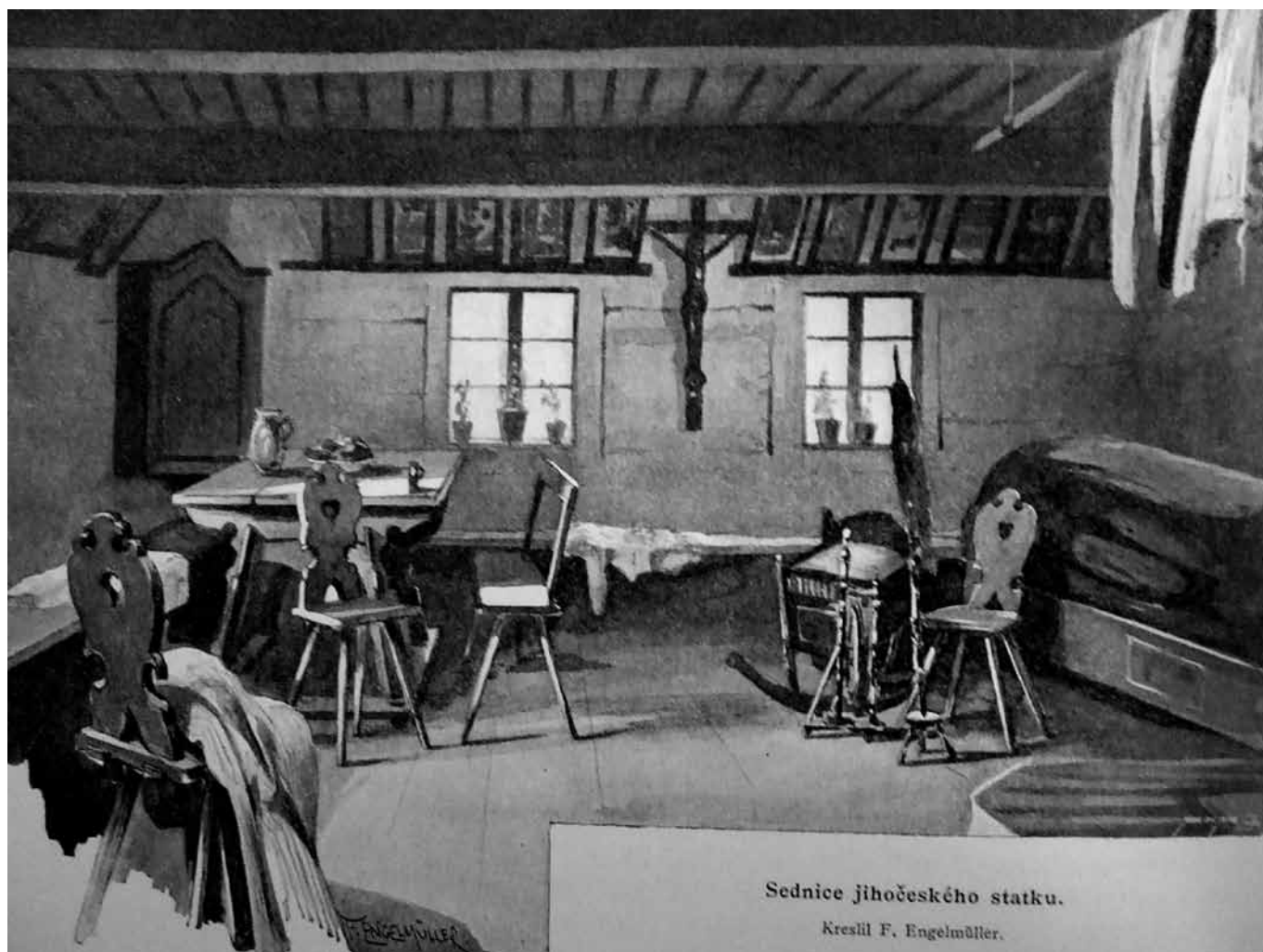
Nejvýchodnější výspa malby na skle bývalého Československa byla na **Slovensku**, v tehdejších Horních Uhrách. Slovenská malba v prvotní, anonymní formě, byla inspirována malbou moravskou, slezskou a jihočeskou. Její čistě lidová forma se rozvinula v prvních desetiletích 19. století. Stejně jako jinde malíři čerpali hlavně z učení katolické víry, přepisovali a kresebně zjednodušovali biblické scény z dobových, tehdy oblíbených dřevorytů a grafik. Slovenská malba na skle se podle stylu malby rozdělila do třech výtvarných okruhů, které se od sebe zcela liší. Středoslovenská skupina byla nejproduktivnější a podle znaků v kresbě se dá bezpečně poznat. Obličejové mají oválný tvar s vystupujícím ouškem, tzv. bezvlasé Madony. Východoslovenská skupina se vyznačuje kresbou baroknějších postav, konturovaných hnědočerveně. Hlavním rozpoznatelným motivem je tulipán s pěti nebo třemi lístky, tzv. spišská růže. Západoslovenská skupina malířů byla ovlivněna tvorbou rodiny Salzmannů, Ferdinandem a jeho synem Alexandrem, posledním lidovým malířem, který se malováním obrázků živil ještě v první polovině 20. století.²²

Poslední střediska malby v jihovýchodní Evropě byly dílny v **Rumunsku–Sedmihradsku a Banátu**, kde technika malby na skle byla známá díky působení malířů, přicházejících od 17. století z okolních zemí. K rozšíření přispěl živý obchodní provoz v podunajských zemích a jeho velký hospodářský význam pro tuto oblast. Obrazová tradice ikon se uplatnila na ikonách malovaných na skle, kterou přenášeli také mezi kláštery putující mniši. Takže rumunské ikony, malované na spodní straně skla, patří ve velké míře k lidovému náboženskému obrazu evropského jihovýchodu. Již v roce 1699 v klášteře Nicula, vzdáleném 50 km od Brašova, byla uctívána plačící Madona a tehdy začala lidová masová produkce zázračných obrazů, od 18. století také na podmalbách. Tato vesnice se stala centrem rumunských Sedmihradských domácích dílen. Ikonografie orientovaná na Byzanc, se projevuje v rozmanitých zobrazeních Panny Marie v kulturní oblasti severodunajského katolického prostoru a kres-

²⁰ Zdena VACHOVÁ, Slezská lidová malba na skle. *Časopis Slezského muzea serie B–vědy historické*, 1979.

²¹ Věra HASALOVÁ, Moravská lidová malba na skle, *Ethnographica* 7–8, 1965–1968. Zdena VACHOVÁ, Slezská lidová malba na skle, *Časopis Slezského muzea serie B–vědy historické*, 1979.

²² Irena PIŠŮTOVÁ, *Lidové malby na skle I.–II.*, Martin 1969–1979.

14. *Sednice jihočeského statku se zavěšenými obrázky na skle. Instalace na Národopisné výstavě, převzato z publikace Národopisná výstava Československá Praha 1895, str. 128, kresba F. Engelmüller*
Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

ťanského blízkého východu. Vedle Matky Boží stojí sv. Mikuláš, přinášející štěstí. Dominantní jsou svatí na koních z východní církve, jako je sv. Jiří a sv. Dimitrius, nebo obraz sv. Eliáše, ochránitele úrody, který jede po nebesích s hořícími růžemi. Velké skleněné tabule patří do okruhu lidového projevu, protože upoutávají svou naivní ikonickou kresbou, velikostí a barevností, bohatě smíchanou se zlatem. Národopisná sbírka obsahuje také několik obrázků malovaných na skle z oblasti Sedmihradska a mezi nimi veliký obraz P. Marie plačící.²³

Ranné obrázky z konce 18. století jsou na našem území ovlivněny slohovým uměním a doznívajícím barokním zbožností. V 1. polovině 19. století potom malba ustupuje od individuální malířské tvorby a stává se sériovou. V druhé polovině 19. století již existuje mnoho dílen, které se od sebe dají rozpoznat jen podle určitých znaků. Malířské dílny pracují v té době už pouze pro hromadný odbyt a zjednodušený styl malby dovolil zhotovit i více stejných obrazů na jedno žádané téma.

Lidové obrázky malované na skle byly žádaným a oblíbeným zbožím, které se kupovalo hlavně na poutích a trzích,

kam je místní výrobci obrázků nebo trhovci donášeli. Neomezovali pouze na místní trhy, ale roznášeli zboží v krosnách i do vzdálených míst. Distribuci obrázků zajišťovali i přepukníci a podomní obchodníci. Vytvářeli si pomocné sklady s obrázkovým zbožím v hlavních tržních městech a to zejména v době, kdy se rozšířila přeprava po železnici. Obrázky se z Čech putovaly po celé Evropě i do zámoří. Dílny v jižních Čechách produkovaly až 200 obrázků denně a jediná dílna před cca 150 lety exportovala až tisíce obrázků za rok.

Věřící, kteří se účastnili, si domů přinášeli na památku vykonané svaté pouti pro sebe i pro své blízké a přátele obrázek nebo jinou památku, tzv. „poutí“. Obrázek si vystavili nad stolem nebo nad postelí. Světci zobrazení s atributy, znaky jejich umučení na malovaných skleněných obrázcích, měli podle lidové víry především ochraňovat rodinu, členy rodiny před zlem a neštěstím, měly zajistit jejich zdraví, úspěch, prosperitu hospodářství. Mezi obrázky viseli světci, chránící nositele křestních jmen v rodině, patroni místního kostela, patroni různých řemesel, hospodářství, ochránci rodiny, domu, ale i patroni Země české. Zobrazení světci představovali patrony manželů jako je sv. Josef, který je

²³ Cornel IRIMIE, *H interglasmlereei und holzschnitte in der rumänischen volkskunst*, Sibiu 1990. Katalog výstavy *Podmalby na skle z Evropy Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta* v Lobkovickém paláci, Goethe–institut, Praha 1991.

těž patronem tesařů, ale i zemským patronem společně se sv. Václavem, sv. Vítem a sv. Vojtěchem. Patronkami rodiny a vdaných žen je sv. Anna, P. Marie, sv. Zdislava. Patrony hospodářství, ochránce stád a pastýřů jsou sv. Vendelín, sv. Linhart. Patrony rolníků je sv. Isidor a sv. Medard. Dále byli uctíváni patroni řemesel, například sv. Vavřinec, patron kuchařů. Sv. Bartoloměj je patron kožešníků a koželuhů. Sv. Florián je patronem hasičů, Adam a Eva, jsou patroni zahradníků a hrnčírů, sv. Apolena je patronka zubařů a mnozí další. Obrázek visící nade dveřmi měl ochraňovat a zabránit vstupu zlým mocnostem a pomáhat udržet v domě štěstí a majetek. Kolem stolu v tzv. *svatém koutě* se soustřeďoval život rodiny. Obrázky zde bývaly umístěny v rohu nad stolem v jedné nebo ve dvou řadách nad sebou, zasazené do lišty a nakloněné do světnice. Potemnělý interiér světnice ožil při světle svíček pestrými barvami obrázků. Nerovný reliéf skla způsobený nedokonalým povrchem ručně foukaných nebo litých tabulek skla odrážel barevné stíny a tím přiváděl členy rodiny ke zbožnosti. Bylo to posvátné až magické místo.

Technika malby na skle se na první pohled zdá velice jednoduchá. Je to malířská technika prováděná temperovými nebo olejovými barvami na spodní stranu tabulového skla. Podstata podmalby tkví v obráceném malířském postupu plošné malby na rub skleněné tabulky, na kterou malíř nejprve přenesl štětcem nebo perem kontury, tj. obrysovou kresbu z předlohy, tzv. „rysů“. To je jednoduchý náskres motivu, překopírovaného z dobové rytiny nebo dřevorytu. Základem byla tedy konturovaná kresba černou, červenou nebo červenohnědou temperovou barvou, podle stylového rukopisu malíře nebo dílny. Malíř začínal detaily, které jsou k divákovi nejbližší, tj. oči, obličej, ozdoby na oděvu, stíny, záhyby. Zprvu maluje nejsvětější partie obličeje a oděvu osob či okolních předmětů, potom partie valérů středních až nejtma-
vějších. Konturami vymezenou plochu postupně vybarvuje různými pestrými barvami. Pro lidového malíře je typické, že zbývající plochu kolem postavy nenechává prázdnou, ale vyplňuje ji květinami nebo ornamenty. Posléze celou vrchní plochu fixuje barvou, u některých sklářských obrázků amalgamem. Před poškozením malbu chrání dřevěná nebo dýhová deska, často jen použitý starý papír, kolikrát s velmi důležitými informacemi, jako jsou stará vysvědčení, úřední dokumenty, dobové noviny a další ochranný materiál. Nakonec byl obrázek zasazen do jednoduchého profilovaného nebo hladkého rámečku, většinou tmavě mořeného. Protože je obrázek proti předloze stranově obrácený, stávalo se, že nápisy byly stranově obrácené a nečitelné, s pravopisnými chybami.

Výběr motivu, kresba a barevnost obrázků měly do určité míry krajevod podobnost, např. jihočeské obrázky mají typickou červeně na pláštích a načervenalé kontury obličeje, na obrázcích z Kvildy jsou černé oči s úzkou linkou a černým rovným obočím, chebské obrázky jsou charakteristické svou šedočernou barevností. Jednotlivé moravské dílny se liší odlišnou kresbou v obličejích světců a slezské obrázky mají na pozadí typický květ karafiátu.

Výstavy podmaleb na skle na kterých se podílelo Národopisné muzeum, byla do 90tých let 20. století velice omezená. Tyto obrázky znázorňují hlavně světce nebo biblické a jiné církevní scény. Pro svoji religiozní náplň nebylo v 50–70tých letech 20. století politicky možné tyto předměty vystavovat. V uvolněné době v roce 1968–69 uspořádalo Národopis-

né muzeum v Letohrádku Kinských společně se Slezským muzeem v Opavě výstavu „Slezské lidové obrazy na skle malované“ ze sbírek Slezského muzea. Autorkou byla dr. Zdena Vachová, vedoucí národopisného oddělení Slezského muzea v Opavě. Ve roce 1968 byla velká výstava ve Francii v Musée Cantini v Marseille s názvem *Peintures sous verre XVIe–XIXe siècle*, ve spolupráci s Etnografickým ústavem Moravského muzea a v Brně. Na přípravě výstavy se podílely dr. Ludvík Kunz a dr. Miroslava Ludvíková. Na výstavu zapůjčilo předměty několik českých a slovenských muzeí a mezi nimi i pražské Národopisné muzeum zapůjčilo několik rumunských obrázků na skle. Náplní a záměrem výstavy bylo vytvořit profil výroby podmaleb v západní a střední Evropě 16. až 19. století. V roce 1970 Národopisné muzeum připravovalo soubornou výstavu obrázků na skle z vlastních sbírek zahrnující podmalby z celého Československa, tu se již nepodařilo uspořádat, nastala normalizace. Je důležité, že obrázky na skle často tvořily podstatnou součást výstav lidového umění.

Potom následovala dlouhá pauza a až v roce **1986** se podařilo dr. H. Mevaldové, tehdy pracovníci muzea v Berouně, uspořádat v *Okresním muzeu v Berouně* výstavu „Obrázky na skle“ na které se také podílela dr. Alena Voříšková, odborná pracovníce Národopisného oddělení Národního muzea. Výstava byla uspořádána z národopisných sbírek berounského a hořovického muzea, doplněna zapůjčenými obrázky ze sbírek Národopisného oddělení NM. Výstava měla návštěvníky seznámit s tímto skromným lidovým uměním v celé jeho šíři. Spolupráce autorek pokračovala i v dalších letech.

Hned v následujícím roce **1987** autorky zopakovaly výstavu obrázků na skle v *Krkonošském muzeu v Jilemnici*, obohacenou o sbírku Krkonošského muzea. K výstavě vyšel drobný informativní tisk se soupisem vystavených obrázků. V roce **1989** na žádost *Českého centra ve Štětíně*, byla zapůjčena výstava „Obrázky na skle“. V katolickém Polsku měla veliký úspěch. Konec roku 1989 znamenal velké politické změny a uvolnění od komunistického režimu. Plánované výstavy s politickým nádechem byly zrušeny a tím se výstavní prostory uvolnily i pro témata dříve zakazovaná. Velký sál *Lobkovického paláce* byl hned na Velikonoce v roce **1990** k dispozici pro přípravu výstavy „Obrázky na skle“. Zde pak byly vystaveny lidové obrázky na skle z českých, moravských a slovenských dílen a doplněny o ukázky tzv. slohové malby, zapůjčené z Umělecko průmyslového muzea. Ta lidové malbě časově předcházela. Národní Museum vydalo k výstavě drobný tisk s třemi reprodukcemi předloh. V době trvání výstavy proběhl cyklus přednášek na dané téma. Od tohoto momentu se žádosti o výstavu na téma podmalby na skle se jen hrnuly. Tak se v následujících letech výstava s menšími obměnami opakovala na mnoha místech.

V roce **1991** se výstava „Obrázky na skle“ ještě zopakovala v *Muzeu v Žebráku*. V té době se dr. Voříšková, kurátorka sbírky lidového umění Národopisného muzea, setkala s dr. Jochenem Blosssem, ředitelem Goethova Institutu v Praze, který v Praze právě zahájil činnost Institutu, a domluvila spolupráci na přípravě výstavy „*Podmalby na skle z Evropy, Asie a Afriky ze sbírky Udo Dammerta*“, významného bavorského sběratele. Výstava byla rozdělena na dvě části. Evropská část byla instalována v *Lobkovickém paláci* na Pražském hradě od 3. 10. – 30. 10. **1991** a v *Náprstkově muzeu* od 2. 10. – 30. 11. 1991 Asijská (Indie, Čína) a Africká část. V obou

částech se presentovaly také sbírky Národopisného muzea a to hlavně obrázky ze středoevropského regionu a Náprstkovy muzea s mimoevropskou produkcí, které ve sbírce sběratele chyběly. K výstavě vyšel katalog s textem s černobílými a barevnými fotografiemi obrázků na skle. V průběhu trvání výstavy proběhl cyklus přednášek. V roce 1992 v rakouském Sandlu proběhla v letní sezoně v Hinterglasmuseum výstava „*Hinterglasbilder aus Böhmen, Mähren und der Slowakei*“ aus der Volkskundemuseum des Prager Nationalmuseums. (Podmalby na skle z Čech, Moravy a Slovenska z Národopisného muzea Národního muzea v Praze). K výstavě vyšel obsáhlý katalog s textem a fotografiemi. V následujícím roce 1993 byla v Sandlu otevřena výstava „*Hinterglasbilder und Heiligendarstellungen vom Egerland bis zum Böhmerwald*“. Na výstavu zapůjčily exponáty Národní muzeum Praha, Oblastní muzeum v Chebu a Městské muzeum v Mariánských Lázních. Výstavu doprovázel katalog s textem a výběrem fotografií exponátů. Po ukončení výstavy v Sandlu byla výstava převezena do Městského muzea v Mariánských Lázních a ještě ve stejném roce 1993 byla zapůjčena také do Muzea v Chebu a doplněna o obrázky z chebského regionu ze sbírky chebského muzea. Po skončení výstavy v Chebském muzeu byla převezena do Německa a v Egerland-Museum Markredwitz proběhla s názvem „*Hinterglasbilder aus dem Egerland*“ na přelomu roku 1993–94. V roce 1997 byla realizována v Sorbische Museum Bautzen (Budyšin, Německo) souborná výstava „*Hinterglasmalerei aus Böhmen, Mähren und der Slowakei*“ (Obrázky na skle z Čech, Moravy a Slovenska) ze sbírek národopisného oddělení Národního muzea. V roce 1999 v Chebském Muzeu proběhla výstava zaměřená na „*Lidové obrázky na skle z jižních a západních Čech*“ ze sbírky Národopisného oddělení NM. V roce 2000 byla v Kulturním informačním centru v odsvěceném gotickém kostele sv. Víta v Pelhřimově výstava „*Svatí ochránci a patroni venkovských domovů*“ na lidových obrázcích. V roce 2003 byla zopakována výstava „*Svatí ochránci a patroni venkovských domovů*“ v poutním muzeu v Neukirchen beim Heiligen Blut v Bavorském příhraničí. V roce 2006 byly v Českém kulturním centru v Římě vystaveny práce českých současných malířů malujících na sklo s názvem „*Vánoční motivy na obrázcích malovaných na skle*“. Exponáty dodali autoři obrázků a texty na panely a výběr malířů připravila dr. Alena Voříšková.

K významným aktivitám odborných pracovníků oddělení byla i bohatá **přednášková činnost** na téma lidových podmaleb na skle v Čechách i v zahraničí. V Horním Rakousku, v příhraničním pásmu v obci Sandl u Freistadtu, bylo v roce 1989 vybudováno Hinterglasmuseum Sandl s expozicí zaměřenou na místní výrobu obrázků na skle, která zde kvetla od konce 18. století až do začátku století dvacátého a byla v začátcích silně propojena a ovlivněna malířem v oblasti Novohradska s jejím hlavním centrem malby v Pohoří (Buchers).²⁴ Toto specializované muzeum u jehož zrodu stál Spolek pro povznesení regionu Mühlviertel, pořádalo od roku 1990 odborná Symposia, na kterých dr. Alena Voříšková, dr. Helena Mevaldová, dr. Alena Plessigerová, dr. Luboš Kafka a další přednesli celou sérii přednášek o podmalbách

na skle z území Čech, Moravy a Slovenska, které byly publikovány ve sbornících Hinterglassymposion 1990 a 1991 a Hinterglassymposion 1992, 1993, 1994. V následujících letech na vydávání sborníků nebyly finanční prostředky. Na Symposiích se scházeli vedle místních zájemců hlavně odborníci z Čech, Slovenska, Rakouska, Německa, Slovinska a Francie, ale také amatérští badatelé, sběratelé obrázků, výtvarníci, kteří se zabývali malbou na skle a „sběratelé fotografických záběrů obrázků“ pro své kolekce fotoreprodukcí. Tématem přednášek byly především obrázky na skle všech typů a stylů a s tím související sklářská výroba. Účelem činnosti Spolku, finančně podporovaného Spolkovou zemí Horní Rakousko se sídlem v Linci, bylo poznat a rozvinout zájem o již zaniklou tradici malby na skle v Sandlu a jeho nejbližším okolí. Podporováno bylo také vytvoření expozice a každoroční pořádání Symposií, která trvala až do roku 2008. Hlavními organizátory byli Johannes Braun, hoteliér a Veronika Mayerová, učitelka místní školy. Během setkání milovníků obrázků se pořádaly kurzy malování obrázků na skle, kde se zájemci učili techniku malování pod vedením malířky a restaurátorky Gertrud Wiedra z Weileru (Allgäu, Německo), původem z českého Slezska. Symposia trvala ze začátku čtyři dny, později tři. Program střídavě zahrnoval také exkurse do muzeí nebo do míst spojených s výrobou obrázků na skle, střídavě v Čechách a v Rakousku. Nejzajímavější byla pěší cesta přes hranice do téměř zničené obce Pohoří, kde se dříve malovaly obrázky a kde už kromě vyřezávaného kostela a několika položířčených stavení nezbylo nic. Podle posledních zpráv se do obce zase vrací život. Po delší pauze byla v roce 2012 novým týmem obnovena Symposia v Sandlu, na kterých převážnou část příspěvků opět mají mladší odborníci z Čech.

Na závěr je důležité se zmínit o *znovuobjeveném kouzlu* obrázku malovaného na skle a o nové vlně zájmu o malování obrázků na skle současnými amatérskými a profesionálními malíři, kteří se k tomuto stylu malířství vrací a nechávají se inspirovat lidovou malbou na skle a to jak technikou, tak náměty. Současní malíři tvoří z vnitřních pohnutek bez násilného napodobování lidovosti a snaží se co nejvíce přiblížit k tradičnímu projevu. Je to jedna z možných cest dalšího vývoje malby na skle poznamenané ještě lidovou tradicí a snahou navázat na ni.²⁵ K malování obrázků je přivedla snaha zkrášlit si zakoupené venkovské usedlosti či chalupy a posléze citlivě vyzdobit také jejich interiéry, do kterého samozřejmě patřily předměty lidového umění. Protože obrázky na skle, jako jedna z hlavních ozdob interiéru venkovské chalupy, nebyly v obchodech se starožitnostmi běžně k dostání, a nebo byly velmi drahé, někteří amatérští malíři sáhli po štětci a pokoušeli se sami obrázky namalovat. Takto začínali mnozí dnes již uznávaní samostatní tvůrci. Mezi nejvýznamnější patřil JUDr. Václav Hrabánek (1915–2005), který žil již od poloviny šedesátých let na Šumavě ve starém mlýně a vedle chovu huculských koní maloval obrázky na skle. Byl to tehdy ještě neznámý malíř podmaleb. Na začátku své tvorby pan doktor Hrabánek napodoboval staré originály a učil se malbě na skle podle starých vzorů. Jeho první obrázky měly malý formát, ale během dalších let se stále zvětšovaly. Později, jak nabýval malířské zkušenosti,

²⁴ Hinterglassymposion 1990 und 1992, Sandl, 1992 Sborník příspěvků. Hinterglassymposion 1992, 1993 und 1994, Sandl, 1994 Sborník příspěvků.

²⁵ Irena PIŠŮTOVÁ, *Malovaný sen*, Bratislava, 1983. Irena PIŠŮTOVÁ, Nositelka ľudových tradícií v súčasnej malbe na skle, *Slovenský národopis* 4/1982, s. 553–562.

15. Sv. Josef a sv. Jiří Šablona, „rys“ pro malování obrázku na skle, papír, kresba tužkou
H4-94402
Etnografické oddělení NM, foto Alena Voříšková

opouštěl i staré předlohy a začal svým obrázkům dávat více originality a dynamičnosti v kresbě, která byla dána jeho talentem a životním postojem. Později již témata nekopíroval, inspiroval se i tématy historického umění, využíval své neobyčejné invence a pro charakteristický rukopis byly jeho obrázky originální. V posledních letech jeho tvorba nesla stále více znaky naivního výtvarného projevu, např. vyobrazení jezdecké školy v jízdárně. Jeho obrázky jsou již ve sbírkách mnoha muzeí, ale i v soukromých sbírkách.

V roce 1988 nákupní komise národopisného oddělení NM usoudila, že tato tvorba, byť okrajově, spadá do sběrného tématu muzea a zakoupila kolekci obrázků současných českých a slovenských malířů, mezi nimiž bylo i několik prací JUDr. Václava Hrabánka, Anny Scheybalové, Jiří Honisse, Marie Kubešové, Hany Schneidrové, Anežky Ederové, Valerie Beňačkové, Ing. arch. Alexe Kadlece, Dr. Ladislava Hřebačky, Barbory Štísově a několik prací slovenských malířů jako byli Michal Škrovina, Zuzana Vaňousová, Ján Papco a Dušan Benický.

Muzeum v šedesátých letech 20. století získalo slušnou sbírku obrázků tzv. naivistů, z nichž někteří používali ke své tvorbě také tabulové sklo. Naivisté ovšem vůbec nevycházeli z tematiky tradiční lidové malby, ale ve svých dílech se vraceli k vyjádření jevů starého venkovského způsobu života, jako bylo např. mláčení obilí nebo lidové zvyky. Jsou to práce Ludmily Procházkové a Václava Žáka. Naivistické umění, nazývané v odborném světě insitní umění, není podstatně vzdálené lidovému výtvarnému projevu. Nový zájem o tech-

niku malby na spodní stranu skleněné tabulky se objevuje již ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Některé umělecké školy měly ve svých osnovách výuku malby na sklo, jak to dokumentují v národopisné sbírce skleněné malované destičky s lidovým ornamentem, ovlivněným jihomoravskou výšivkou.

Lidovým uměním se inspirovali umělci, jako byli František Trella, Ferdinand Duša, Vilma Kotrbová, Ladislav Hřebačka a další, kteří vedle olejomalby na plátno malovali také na sklo. Další skupina obrázků na skle v muzejní sbírce jsou na první pohled rozeznatelné kopie lidových obrázků od anonymních autorů. Ve sbírce jsou také malby na skle profesionálních umělců Vilmy Kotrbové, Ferdise Duši a Františka Trella, kteří sklo využívají jako materiál ke svému výtvarnému vyjádření. V poválečné době, hlavně v padesátých letech, kdy totalitní režim rozvíjel tzv. zájmovou uměleckou činnost folklorní i výtvarnou, využívali malíři amatéři také malbu na sklo. Tito noví nositelé lidových tradic rozvíjeli tzv. druhý život lidové kultury a v tomto duchu tvořili. Současné malíře podmaleb nelze zařadit do skupiny lidových malířů v původním slova smyslu. Jsou více či méně poučení o malbě na skle. Ani jeden malíř nevyšel z klasického venkovského prostředí.

Sbírka podmaleb na skle pražského národopisného muzea je bezesporu tak cenná a významná, že si zaslouží další pozornost nejen formou výstavní, ale i publikační s využitím archivních písemných a obrazových materiálů uložených v archivu národopisného muzea.